

A DEMOCRACIA EN EUROPA: ENTRE O FINAL DA UTOPIA E A FIN DA HISTORIA (REFLEXIÓNS SOBRE UN SÉCULO)

Roberto L. Blanco Valdés*
Universidade de Santiago
de Compostela

“Pero sempre existe un goberno. A cuestión é,
polo tanto, a quén pasou”

Leccións sobre a filosofía da historia universal
G. W. F. Hegel

1. A CENTURIA DOS SÉCULOS, O SÉCULO DO PENSAMENTO

Se a centuria que comezou en 1700 foi a da Ilustración e a das revolucións que fixeron virar de xeito radical a evolución da humanidade —a norteamericana e a francesa—, e a que comezou en 1800 terminou por se-la do Estado, é dicir, a da extensión e consolidación daquel poderoso Leviatán iluminado polo movemento liberal no que, como Tocqueville había escribir en *A democracia en América*, “tódolos poderes semellan acudir por si sós cara ó centro, acumulándose nel cunha sorprendente rapidez, de xeito tal que o Estado acada de súpeto os límites extremos da súa forza”, a nosa última centuria, a que arrincou en 1900, podería caracterizarse, moi probablemente, como a dos moitos séculos a un tempo:

porque o de 1900, que foi, sen dúbida, o da emancipación das mulleres no eido familiar, cultural e laboral, resultou tamén o século das sucesivas revolucións científicas e técnicas, como resultou o da conquista do espazo; pero a centuria que agora rematamos non sería menos o século da persecución da enfermidade e o da loita polo alongamento dos límites da vida, cá das guerras nas que os mortos se contaron por millóns e nas que se cometeron os máis horrendos xenocidios; o século XX foi o século, así mesmo, da descolonización, e, de xeito paralelo, tanto o da pluralidade cultural que xorde da eliminación das barreiras materiais ós movementos xeográficos dos homes e das súas producións de todo tipo, canto o do renacemento e reivindicación das identidades culturais. Si, certamente, todo iso, e moito

* Catedrático de Dereito Constitucional.

máis que aínda podería subliñarse, definiu os cen anos longuísimos que transcorren entre o 1900 e o 2000. Creo, sen embargo, que o feito máis relevante do período, do que resultaron consecuencia, en gran parte, moitos dos que acaban de apuntarse, rematou por ser, ó cabo, o do impresionante poder do pensamento para cambia-los límites e imposicións da realidade.

Refírome, claro, ó poder do pensamento no sentido en que a el se tiña referido o gran filósofo de Xena, cando insistía na definitiva relevancia das ideas como dato histórico esencial no que a Revolución Francesa obtivera a fonte inspiradora do seu comezo e as súas orixes. Nas *Leccións sobre a filosofía da historia universal*, de 1830, escribe Hegel: “O pensamento que considera como o supremo as determinacións universais e atopa que o que existe está en contradición con elas, sublevouse contra o estado existente. A determinación extrema que o pensamento pode achar é a da *liberdade da vontade*”. Dese poder estou a falar, precisamente: do que deriva da liberdade da vontade, do pensamento que vai ser quen de imaxinar —o mesmo no eido político e social, ca no cultural ou no tecnolóxico-científico— moito máis alá das barreiras do existente, moito máis alá das limitacións de cada presente histórico concreto, e que vai, dese xeito, a ser quen de producir —material e intelcualmente— o mesmo as máis grandes creacións da historia humana, que algúns dos seus máis aterradores pesadelos. Como é sabido, non casualmen-

te, o mesmo século XX que pensará a posibilidade de loitar contra o determinismo da enfermidade e da vellez cunha intensidade que haberá facer del, como acabo de dicir, o século da superación das fronteiras intrínsecas da vida, haberá ser tamén, ó cabo, o que pense o xenocidio dos xudeus ou dos xitanos como instrumentos dunha delirante política racial.

E é que a liberdade da vontade permitirá, por vez primeira no devir da humanidade, pensar como posible o que ata entón non fora pensado endexamais, ou fora, en todo caso, pensado sempre como utópico. O século XX foi, por iso, en máis dun sentido, o do final das utopías, un final este que haberá ser intuído por Marcuse como unha das definitivas posibilidades da centuria. Aínda que ó servizo da realización das súas propias utopías, tal ía se-la idea apuntada na célebre conferencia dictada en 1967 polo filósofo marxista na Universidade Libre de Berlín:

Este final da utopía —isto é, a refutación das ideas e das teorías que teñen utilizado a utopía como denuncia das posibilidades histórico-sociais— pódese entender agora, nun sentido moi preciso, como final da historia [...] no sentido de que as novas posibilidades dunha sociedade humana e do seu mundo circundante non son xa imaxinables como continuación das velas, non se poden representar no mesmo continuo histórico, senón que presupoñen una ruptura precisamente co continuo histórico...

O século XX abrirá, á fin, e nunha medida que o propio Marcuse non tería sequera imaxinado cando pronuncia a súa anticipadora conferencia berlinesa, unha porta para lle poñer fin á (unha)

historia, co cal daba coherencia ó seu propio nacemento, que foi tamén, con claridade, o da ruptura e a descontinuidade.

2. A GRANDE GUERRE E O FINAL DO VELLO MUNDO: O AMENCER DA DEMOCRACIA

De feito, o século XX só desde o punto de vista cronolóxico comeza en 1900 (ou en 1901, segundo se vexa): historicamente, haberá que esperar ata a *Grande Guerre*, o acontecemento que, verdadeiramente, e con extraordinario traumatismo, dará inicio a unha *nova* centuria para tódolos efectos. É o principio da continuidade (cronolóxica) pugnando co da ruptura e a descontinuidade (histórica): unha ruptura, esta, que ten sido admitida de tal xeito que non é estraño que as análises do novo século se inicien cando a guerra. Velaí, implícita a tese da ruptura, na monumental *Enciclopedia de Historia Universal*, dirixida polo catedrático de Harvard William L. Langer, que dedica o seu cuarto volume *O século XIX* e o quinto ó período que vai *Da Primeira á Segunda Guerra Mundial*. Velaí, brillantemente exposta, na interesantísima obra de Arno J. Mayer, *A persistencia do Antigo Réxime*, que argumenta de xeito non facilmente refutable cómo os elementos premodernos vixentes na Europa anterior á Guerra do 14 “non eran os restos decadentes e fráxiles dun pasado practicamente desaparecido, senón a esencia mesma das sociedades civís e políticas presentes en Europa”. O final da Guerra non só abriu, pois, a

porta ós felices anos vinte —que inventarán o charlestón e contribuirán en Occidente ós primeiros pasos firmes no proceso de emancipación das mulleres e da xuventude; ou que verán o desenvolvemento impresionante do cinematógrafo, da aviación e os automóbiles— senón tamén, e sobre todo, a un cambio substancial da forma en que o mundo se tiña ata entón organizado, e do xeito en que as sociedades viñan sendo gobernadas. Arno J. Mayer recórdanos, por exemplo, cómo o funeral polo rei inglés Eduardo VII, celebrado en maio de 1910, confirmou, no seu fasto, a autenticidade da influencia que mantiñan os reis europeos xa iniciado o novo século: “O 20 de maio, cuns dous millóns de persoas formando solemnes ringleiras nas beirarrúas, un cortexo funerario verdadeiramente extraordinario acompañou os restos do Rei Eduardo á estación de Paddington, desde a cal un tren levou o ataúde ata o castelo de Windsor para soterralo na cripta debaixo da capela de San Xurxo”.

Certamente, antes da Guerra do 14, a vida política dos Estados europeos seguía xirando sobre os monarcas e as súas cortes, os vellos partidos de notables e as tradicionais burocracias militares e civís, como a vida económica seguía sendo predominantemente campesiña e a vida social tiña aínda unha pegada rural indiscutible, de xeito tal que en toda Europa as nobrezas territoriais ocupan un lugar predominante nos eidos económico, político, social e cultural. Non é, así pois, de

estrañar que nunha guía para polemistas e lectores de diarios publicada por John Bertram Askew en 1903, nin o problema da democracia —nin o da dictadura— figurasen nunha lista na que se incluían os douscentos cincuenta temas máis controvertidos para a opinión pública do tempo: alí estaban a cuestión da posible remuneración dos parlamentarios, ou a das liberdades de palabra e de opinión, ou a da liberdade relixiosa... pero non a cuestión da democracia.

E, sen embargo, os efectos da Guerra van ser politicamente impresionantes, ata o punto de que unha boa parte dos acontecementos que se producen tralo asinamento do armisticio camiñarán na dirección de ampliala democracia: en 1919 apróbase en Bélxica unha nova lei electoral que introduce o sufraxio universal e concede dereitos políticos a certa clase de mulleres; no mesmo ano adóptase en Francia unha lexislación electoral que inclúe unha forma electoral proporcional; tamén en Italia, igualmente en 1919, unha nova lei electoral introduce o sufraxio universal e o sistema francés de escrutinio de lista e fórmula electoral proporcional; os cambios son aínda máis transcendentais en Alemaña, onde o 31 de xullo de 1919 se aproba a Constitución democrática de Weimar; en Austria, onde o 1 de outubro do ano seguinte se aproba tamén un texto constitucional federal e democrático; ou en Checoslovaquia, que, outrosí en 1920, adopta unha Constitución demo-

crática que segue moi de preto o modelo francés republicano.

Todo isto vaise traducir na aparición de dúas realidades —e dos dous conceptos cos que, desde entón, as designamos— que van constituír unha das contribucións fundamentais do pensamento político no intre de entreguerras: dunha banda, a realidade da aparición e fortalecemento progresivo dun novo tipo de partidos ata entón descoñecidos, os chamados partidos políticos de masas —socialdemócratas primeiro e, máis tarde, comunistas—, realidade que, favorecida pola extensión do sufraxio universal e a introdución de sistemas de proporcionalidade electoral, fará xurdi-lo concepto de *Estado de partidos*, como forma de designa-lo Estado democrático no que aqueles se converten en instrumento esencial de participación política e social e de funcionamento institucional dos réximes políticos. Hans Kelsen, un dos máis importantes xuristas europeos do momento, deixará constancia do cambio producido pola nova realidade dos partidos políticos de masas nunha obra aparecida en Alemaña en 1920 que é fundamental para entende-los debates xurídico-políticos do tempo, *Esencia e valor da democracia*, obra na que, despois de apunta-la evidencia de que “o individuo illado carece por completo de existencia política positiva por non poder exercer ningunha influencia efectiva na formación da vontade do Estado” e constatar que, consecuentemente, “a democracia só e posible cando os individuos, a fin de

conseguiren unha actuación sobre a vontade colectiva, se reúnen en organizacións definidas por diversos fins políticos, de xeito tal que entre o individuo e o Estado se interpoñan aquelas colectividades que agrupan en forma de partidos políticos as vontades políticas coincidentes dos individuos”, conclúe: “Só por obcecación ou dolo pode sosterse hoxe a posibilidade da democracia sen partidos políticos. A democracia, necesaria e inevitablemente require un *Estado de partidos*”.

Doutra banda, e sumándose ó proceso mencionado, a aparición das primeiras declaracións constitucionais de dereitos sociais, debido ó pulo, moi especialmente, dos novos partidos políticos de masas, levará o xurista socialista Herman Heller a sistematizalo concepto de *Estado social* a finais dos anos vinte, como aquel tipo de Estado que non se limita a contemplar, desde a óptica liberal tradicional do *laissez faire-laissez passer*, as desigualdades sociais e económicas *naturalmente* existente no corpo social, senón que dispón a creación de toda unha serie de mecanismos e instrumentos destinados a tenta-la superación, sequera limitada, das máis escandalosas de entre elas, por medio fundamentalmente da acción pública. É dicir, da acción dos novos poderes dun Estado en proceso de profunda democratización.

Pero o avance democrático dese período fructífero ía dar, ó cabo, sen embargo, nun auténtico cataclismo político, social e cultural, de tremendas consecuencias para Europa e para o

mundo en xeral: o avance progresivo e imparable dos fascismos, que tentarán por medio da guerra e o terror —como xa o tentara o comunismo, a través do dirixismo autoritario, nun proceso que se iniciara na década anterior—, atopar unha fórmula, histórica e teórica, alternativa á da democracia liberal e ós condidos políticos que a viñan definindo.

3. AS ILUSIÓN DE SUPERACIÓN DA DEMOCRACIA LIBERAL: O COMUNISMO E OS FASCISMOS

A da guerra non foi, certamente, a única ruptura que marca o inicio da centuria, pois, de feito, en plena guerra ten lugar a primeira das moitas revolucións de tipo comunista que ían caracterizar case ata o final o seu decurso en todo o mundo: a revolución comunista *fundadora*, a bolxevique, que triunfa en Rusia en 1917. Dirixidos por un comité revolucionario militar e axudados polos soldados da gornición de

O buque *Aurora* dispara desde o río Neva sobre Petrogrado.

Petrogrado, os mariñeiros do Kronstadt e a Garda Roxa dos traballadores, os bolxeviques asaltan en outubro o Palacio de Inverno dos Tsares, fanse co control dos organismos estatais e arrestan os membros do goberno provisional que, encabezado polo príncipe Giorg Lvov, se constituíra uns meses antes. O triunfo da revolución bolxevique, que se traducirá finalmente —hoxe o sabemos— nunha das máis graves catástrofes da historia humana, suporá a primeira tentativa de superación da democracia liberal e de construción dun réxime político e, alén diso, dunha enteira sociedade, a partir de principios diferentes, cando non antitéticos, ós que ata entón, iniciado xa o século XX, viñan definindo unhas democracias que van pasar a ser cualificadas, en adiante, de burguesas: a pluralidade política, que se expresaba na liberdade de asociación e de constitución libre de partidos; a separación e control mutuo dos poderes estatais; o recoñecemento —constitucional ou legal— das liberdades e dereitos cidadáns; e, en suma, o chamado Estado de dereito, é dicir, un tipo de Estado que somete a súa actuación a normas públicas procedentes de poderes representativos do corpo electoral.

Fronte a esta construción, que se fora perfeccionando, con avances e retrocesos, ata a profunda crise democrática que se inicia ó final dos anos vinte e ó comezo dos trinta en gran parte dos países europeos, a Revolución Rusa, e a posterior construción

na denominada desde entón Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas (URSS) dunha chamada sociedade comunista, vai iluminar un modelo que se pretende alternativo, e superador, do modelo da democracia liberal. Un novo modelo, o comunista, que se concibe teoricamente a partir dunha *teoloxía* contida xa nas contribucións orixinais dos *pais fundadores do socialismo científico*, Karl Marx e Friedrich Engels, por máis que só o leninismo faga posteriormente daquela teoloxía unha práctica histórica concreta. Ó grito final de “¡Proletarios de tódolos países, unídevos!”, o *Manifesto Comunista*, publicado por primeira vez en Londres en febreiro do 48, continúa xa, de certo, os fundamentais elementos *doutrinais* da teoloxía comunista: a afirmación da loita de clases como motor da historia humana, a consideración do proletariado como unha clase portadora dos intereses obxectivos de toda a sociedade en constante proceso de crecemento e de empobrecemento como consecuencia da dinámica acumulativa da explotación capitalista, e, en fin, a afirmación da revolución socialista como única saída á confrontación entre proletarios e burgueses e como único camiño para a construción, non dun novo réxime de dominación política, senón dun réxime que poría fin a tal dominación, abrindo o paso á nova sociedade comunista: “Os comunistas —escriben Marx e Engels no parágrafo final do *Manifesto*— consideran indigno ocultalas súas ideas e propósitos. Proclaman solemnemente que os seus obxectivos só poden ser acadados derrocando

pola violencia toda a orde social existente. As clases dominantes poden tremeter diante da Revolución Comunista. Os proletarios non teñen nada que perder nela máis que as súas cadeas. Teñen, en troques, un mundo que gañar”.

Claro que no manifesto tamén se faría referencia ó instrumento esencial a través do cal tería lugar tal suposto remate da dominación dos homes sobre os homes: “O proletariado —escriben os *pais fundadores*— haberá de utiliza-la súa dominación política para quitarlle a burguesía gradualmente ó capital, para centralizar nas mans do Estado os instrumentos da produción, o que fará xurdi-lo Estado organizado en clase dominante”. Só Lenin, sen embargo, e transcorrido máis de medio século, exporá en toda a súa centralidade decisiva a idea da dictadura do proletariado, fundamental na teoría da construción histórica da sociedade comunista: “A transición do capitalismo ó comunismo —escribe Lenin en 1917, na súa obra *O Estado e a revolución*— non pode, naturalmente, por menos de proporcionar unha enorme abundancia e diversidade de formas políticas, pero a esencia de todas elas terá que ser necesariamente unha: a *dictadura do proletariado*”.

A transcendencia histórica profunda deste soño da razón —que, coma os de Goya, vai rematar por producir monstros— non pode ser captada, en todo caso, sen ter en conta a dimensión universal da utopía comunista. “En

resumo —escriben Marx e Engels nas liñas finais do *Manifesto*— os comunistas apoian por onde queira todo movemento revolucionario contra o réxime social e político existente”. Esta pretensión ecuménica do movemento comunista, que haberá espalla-lo seu modelo polos cinco continentes durante toda a centuria, terá a súa expresión máis sobresaínte na sucesiva constitución de *Internacionais*, a terceira das cales, a chamada *Komintern*, creada en Moscova en marzo de 1919 coa finalidade de se converter nun gran cartel de partidos comunistas en defensa da revolución bolxevique e das súas conquistas para o proletariado, terá unha importancia decisiva para a evolución do pensamento socialista, pois rematará por consuma-la ruptura definitiva e radical entre socialdemocracia e comunismo, é dicir, entre dúas formas antitéticas de entende-la loita pola emancipación dos traballadores e pola igualdade económica e social nas sociedades capitalistas avanzadas.

A diferenza, que non é outra á fin que a que existe entre a defensa da democracia representativa e a da dictadura como formas de gobernar sociedades desenvolvidas e complexas, pode apreciarse de xeito insuperable no contraste entre as respectivas concepcións de dous dos representantes máis senlleiros de cada un deses dous socialismos contrapostos. Mentres Lenin escribirá na súa obra *O Estado e a revolución* que:

a doutrina da loita de clases aplicada por Marx á cuestión do Estado e da revoluc-

ción socialista, conduce necesariamente ó recoñecemento da dominación política do proletariado, da súa dictadura, é dicir, dun poder non compartido con ninguén e sostido directamente na forza armada das masas.

Karl Kautsky, o gran líder da *II Internacional* e un dos teóricos máis significativos da socialdemocracia alemá, fará unha defensa pechada da democracia representativa nunha obra esencial do pensamento socialista —*O parlamentarismo, a lexislación directa polo pobo e a socialdemocracia*— aparecida xa en 1893:

Só alguén politicamente cego —escribe Kautsky— pode hoxe aínda afirmar que o sistema representativo asegura o dominio da burguesía tamén cando rexe o dereito electoral universal, e que para derrocala habería que suprimir primeiro o sistema representativo [...]. O que cómpre facer non é elimina-lo sistema de representación, senón rompe-lo poder do Goberno fronte ó Parlamento e, ó mesmo tempo, facilita-lo acceso do proletariado ó Parlamento a través da igualdade do dereito ó voto, da distribución proporcional dos distritos electorais, da protección do segredo ó voto, de períodos lexislativos curtos, da total liberdade de imprenta, de reunión e asociación e, sobre todo, da ampliación do dereito ó voto a tódolos cidadáns que teñan cumpridos os vinte anos. Esta é unha das principais tarefas da clase traballadora na súa loita polo poder político.

As reivindicacións de Karl Kautsky, que conforman, como facilmente pode verse, un auténtico programa de reformas democráticas, hoxe afortunadamente indiscutible e indiscutido, vai ser duramente impugnado no seu tempo, sen embargo, desde a ortodoxia comunista: Lenin escribe en 1918 unha refutación politicamente furibunda fronte ás teorías

as do *traidor* Kautsky (*Contra o revisionismo. A revolución proletaria e o renegado Kautsky*), ó seu xuízo responsable de ter convertido a Carlos Marx nun “vulgar liberal”, obra onde poden xa apreciarse con absoluta claridade as concepcións políticas de fondo que desembocarán na dictadura soviética e na catástrofe final do stalinismo.

Pero non soamente desde a ortodoxia comunista será impugnado o programa do socialismo democrático: tamén os movementos da dereita autoritaria, que medran por Europa coma unha hedra velenosa a partir de mediados da década dos vinte, asumirán unha parte decisiva da tarefa de supe-la por eles considerada *ingobernable* democracia liberal e levaranlles, como pola man, ós europeos, o máis tremendo dos seus cataclismos colectivos: o dos fascismos e, despois, e como consecuencia da súa victoria política parcial, o da hecatombe doutra guerra, a segunda de dimensión mundial nun cuarto de século tan só. A progresión do totalitarismo vai ser, de certo, ben vertixinosa: en outubro de 1922 terá lugar en Italia a “Marcha sobre Roma” de Benito Mussolini, episodio case que iniciático da posterior victoria do fascismo en 1925; en xuño de 1923 fórmase en Bulgaria o goberno de Zankov, a consecuencia dun golpe de Estado militar; outro golpe militar leva en España, o mesmo ano, ó xeneral Primo de Rivera a suspender-la Constitución e apoderarse pola forza do poder; en 1926 ten lugar en Polonia o

golpe de Estado de Pilsudski e en Portugal o do xeneral Gomes da Costa; o Rei Alexandre de Iugoslavia dá un golpe de Estado en 1929. Pero o círculo do totalitarismo non se pechará ata que en 1933 Adolf Hitler chegue ó poder en Alemaña, en 1934 Dollfuss establece a súa dictadura protofascista en Austria e en 1936 o xeneral Franco se subleve contra o goberno constitucional da II República española.

Como xa apuntei anteriormente, a instauración final das dictaduras totalitarias (fascista) en Italia e (nacionalsozialista) en Alemaña, e a de tódolos demais sistemas de tipo totalitario ou autoritario que se construíron contemporaneamente noutros Estados europeos a imitación dos modelos italiano e alemán, xerará o segundo grande intento, xunto co ensaio comunista, de superación da democracia liberal. De feito, e malia as súas apreciables diferencias, é posible falarmos xenericamente dos fascismos para describir unha ideoloxía que presenta certas características comúns e que se define sobre todo pola súa pretensión de se constituír en modelo alternativo ó democrático: a concentración nun único partido, ríxida e xerarquicamente organizado, e no caudillo que o dirixe, de tódolos recursos do poder político estatal, poder que se *con-funde* materialmente co partido e coa elite responsable da súa dirección; a negación, consecuentemente, dos principios definidores do Estado (burgués) de dereito e do Estado democrático: do pluralis-

mo político e da súa expresión electoral por medio do exercicio do dereito de sufraxio individual, da división entre os poderes políticos do Estado (lexislativo, executivo e xudicial), e da clara separación entre o Estado e a sociedade que se garante por medio dun sistema de liberdades individuais e dereitos persoais; a utilización da violencia e do terror como instrumento de dominación e de goberno; o nacionalismo expansionista, de base racial e historicista, vinculado a un militarismo belicista; o irracionalismo e o elitismo; e, en fin, o corporativismo, que converte as organizacións sociais de todo tipo en simples correas de transmisión das decisións e dos valores ideolóxicos do líder e da minoría dirixente.

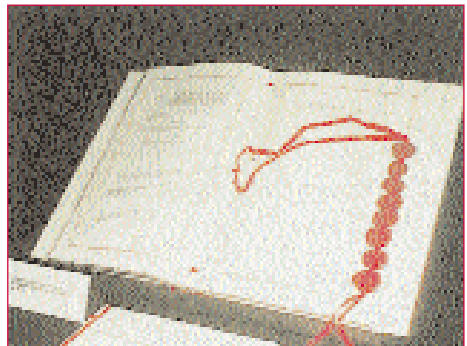
Como é sabido, o totalitarismo dos fascismos levou as comunidades nacionais que tiveron que vivir baixo a súa man de ferro a auténticas catástrofes políticas, sociais e culturais, e a un indescribible sufrimento individual e colectivo, catástrofes e sufrimento que os campos de concentración exemplifican de xeito arrepiante e insuperable. O nacionalismo expansionista, agresivo e belicista levou, polo seu lado, primeiro a maior parte dos países europeos e, despois, algunhas das que entón comezaban a ser xa grandes potencias, a unha Guerra devastadora que habería de deixar un herdo temporalmente moi longo e politicamente moi pesado: o da guerra fría e a polarización do mundo en bloques.

4. OS DEBATES DA POSGUERRA: ENTRE A DINÁMICA PARTIDISTA DEMOCRÁTICA E A CONFRONTACIÓN POLÍTICO-IDEOLÓXICA DE DOUS MODELOS CONTRAPOSTOS

En todo caso, a derrota militar dos réximes fascistas vai eliminar unha das dúas fronteiras nas que a democracia tivera que bate-la súas armas na primeira metade da centuria. E isto porque malia a supervivencia de dictaduras que se reclamaron desafiación nos seus momentos iniciais —a de Franco no noso país e a de Salazar en Portugal—, o fascismo pasou a ser despois da Guerra só o nome co que se designaba un pesadelo do pasado. Pero a ruptura da gran coalición aliada que combaterá contra o Eixe transformou case de inmediato ás dúas grandes potencias vencedoras —os Estados Unidos e a URSS— en adversarios, e fixo da Europa que xurdirá dos acordos de Ialta e de Postdam un territorio que se convertía de feito en fronteira material entre o leste e o oeste. Dese xeito, o desencadeamento da chamada guerra fría, determinante xa da dinámica mundial ata a caída do muro de Berlín, manterá en Europa unha dobre liña de competición/confrontación ideolóxica e política, que sen dúbida vai servir para explicar unha boa parte dos debates que percorren o pensamento político europeo na segunda metade da centuria: por unha parte, a competición electoral dereita/esquerda no interior dos réximes representativos que conforman a chamada Europa occidental, competición que se resolve a través da

loita electoral libre e democrática, nun contexto de crecente cooperación interestatal que se vai consolidando ano tras ano e que fará vivir a Europa o seu máis longo período de paz en moito tempo; pola outra, a confrontación entre capitalismo e socialismo, que é fundamentalmente, aínda que non só, unha confrontación territorial entre a Europa occidental e a oriental, na que ten a súa privilexiada proxección a que enfrente o leste co oeste, ou, por mellor dicir, os Estados Unidos, e os seus aliados militares e políticos, coa URSS e os seus satélites.

Os efectos destas reflexións, o verdadeiramente transcendente é que esas dúas liñas de confrontación que acaban de apuntarse non percorren camiños paralelos, senón que teñen decisivos puntos de contacto: téñenos, en primeiro lugar, porque a confrontación entre capitalismo e socialismo vai ser tamén unha confrontación entre a democracia liberal e a chamada democracia popular, que nega de plano os principios básicos daquela: o pluralismo, a

Documento orixinal da fundación da CECA.

Jean Monnet e o ministro de Exteriores alemán, Hallstein (de perfil), asinan a fundación CECA en 1951. O primeiro paso para a unidade europea deuse no ámbito do mercado do carbón e do aceiro.

separación de poderes e o Estado de dereito; pero téñenos, ademais, porque a competición política democrática entre a esquerda e a dereita estará determinada durante moitos anos en Europa occidental, tamén, pero non só, pola discusión sobre a suposta superioridade do modelo soviético respecto do democrático-burgués, así chamado en tal contexto de debate.

En Europa occidental, que cede con toda claridade trala guerra o papel protagonista político e económico mundial a Norteamérica, o debate ideolóxico e político situarase, de certo,

entre o que convencionalmente chamamos a esquerda e a dereita, ou o que, para os tempos era o mesmo, entre as forzas conservadoras vertebradas ó redor das ideoloxías democrata-cristiá e liberal-conservadora e as forzas da esquerda debedoras das concepcións da socialdemocracia e o comunismo. As primeiras —que, segundo destaca Robert Nisbet no seu estudio sobre o *Conservadorismo*, se vertebran en torno a varios valores esenciais: historia, tradición, propiedade, autoridade, liberdade e relixión— manifestaranse defensoras das tradicións herdadas do pasado nos eidos social e cultural, da

democracia representativa no político e do liberalismo non intervencionista no económico, hexemonizarán os réximes políticos da maior parte dos países do centro e sur de Europa ata os últimos compases do século e alternaranse no goberno coas maiorías socialistas nos do norte desde as primeiras eleccións celebradas na posguerra. A súa evolución en calquera das tres fronte mencionadas foi, en todo caso, a propia do seu concreto tempo histórico, alén da influencia indiscutible que no cambio dalgunhas das súas concepcións puideron ter varios dos acontecementos máis relevantes da segunda metade da centuria: por exemplo, o asinamento ó longo dos cincuenta dos tratados constitutivos das Comunidades Europeas, proceso este do que as propias forzas conservadoras foron en gran medida protagonistas e promotoras; a celebración a comezos dos sesenta das sesións do Concilio Vaticano II, movemento de cambio relixioso que habería ter unha influencia moi significativa nos partidos entroncados coa tradición democrata-cristiá; o comezo a mediados dos cincuenta da guerra de Vietnam, que fortalecerá a posición proamericana das forzas da dereita europea e o antiamericanismo das da esquerda; a construción en 1961 do Muro de Berlín, que contribuirá decisivamente a darlle relevancia política en Europa á Guerra Fría; ou, en fin, a Revolución de Maio do 68, que tenderá a polarizalo enfrontamento dereita/esquerda ó facer xurdir unha nova esquerda antisistema portadora de valores parcialmente

diferentes os da máis *clásica* esquerda occidental.

E é que o campo da esquerda ía estar en Europa Occidental escindido basicamente entre as dúas tradicións xa referidas, a tradición socialdemócrata, que entroncaba, dun xeito ou outro, coa socialdemocracia clásica existente antes da Guerra, e a comunista, defensora ata os anos sesenta, case que de xeito monolítico, do modelo soviético. A esas dúas tradicións, moi maioritaria a primeira nos países do centro e norte de Europa e significativamente presente a segunda nos do sur, virían engadirse logo outras tradicións minoritarias, as máis importantes das cales serán a maoísta, fortalecida tralo éxito na China da Revolución de Mao Tse-Tung en 1949, e as opcións antisistema da chamada *nova esquerda* nacidas coa revolución do 68 en varios países europeos. Fronte ó tradicionalismo cultural e o liberalismo político e económico das forzas da dereita, as da esquerda mostraranse en conxunto defensoras de cambios substanciais nos eidos social e cultural (regulación sobre o divorcio, despenalización parcial do aborto, reivindicación dos dereitos da xuventude e das mulleres, cambios nos costumes, modificación das relacións tradicionais home/muller e fillos/pais, etc.), dun afondamento do sistema democrático no eido da política (mediante a combinación dos mecanismos da democracia representativa, típicos do liberalismo burgués, e da que comezará a coñecerse desde entón como a democracia participativa) e

dun activo papel do Estado no eido da economía, mediante a posta en práctica dunhas políticas, as keynesianas, que desde os anos trinta pasarán a coñecerse polo nome de quen as defendera en Norteamérica trala durísima crise do ano 29: John Maynard Keynes, partidario do impulso desde o Estado de políticas de déficit susceptibles de posibilitaren unha acción pública sostida de loita contra o ciclo recesivo xerador de crises recorrentes do capitalismo, e dunha redistribución da renda e da riqueza susceptible, pola súa vez, de mante-lo consumo das clases economicamente máis febles, e a demanda global no conxunto do sistema. A sistemática aplicación deste tipo de políticas por parte das socialdemocracias gobernantes nalgúns dos países do centro e do norte de Europa dará lugar, ó longo dos anos cincuenta e sesenta, á creación dun peculiar tipo de Estado democrático, o Estado de benestar (*welfare stata*), no que a democracia non se concibirá xa soamente como un instrumento para a participación de todos no funcionamento do réxime político, senón tamén como un decisivo instrumento da política estatal ó servizo da superación das desigualdades económicas, sociais e culturais.

A socialdemocracia experimentará, de tódolos xeitos, un proceso de profunda modernización do seu discurso e das súas propostas programáticas como consecuencia do propio cambio que se vai producir nun dos máis importantes partidos socialdemócratas de Europa a finais da década dos cin-

uenta: en 1959 o Partido Socialdemócrata alemán aproba, no curso dun congreso extraordinario, o seu programa de Bad Godesberg, que supón o abandono dalgunhas das máis clásicas posicións socialdemócratas: a afirmación da pluralidade ideolóxica interna do partido; a superación da tradicional posición de enfrontamento coa Igrexa e a afirmación, no seu lugar, dunha nova posición de colaboración; a afirmación da lealdade constitucional e dos métodos democráticos na loita política polos obxectivos do partido; o abandono do dogma das nacionalizacións e a afirmación da libre competencia e da libre iniciativa empresarial como elementos importantes da política económica socialdemócrata; a consideración do partido non unicamente como un partido dos traballadores, senón como un partido de todo o pobo; e, en fin, a crítica radical ó comunismo:

Os comunistas —proclama a introdución do programa de Godesberg— oprimen radicalmente a liberdade. Violan os dereitos do home e o dereito á libre determinación dos homes e dos pobos. Contra este aparello implacable érguense actualmente, en medida crecente, as mesmas poboacións dos países rexidos polos comunistas. Alí tamén se están a producir transformacións. Alí estase tamén a acrecenta-la vontade de liberdade que ningunha dominación pode, co tempo, afogar completamente.

Exactamente dese xeito ía acabar sucedendo. De feito, e como xa apuntei liñas máis arriba, a dinámica democrática de competición electoral dereita/ /esquerda, activa en Europa Occidental desde a caída dos fascismos e a recuperación da democracia, e a propia

dinámica de competición dentro da esquerda entre partidos socialdemócratas e partidos comunistas, vaise ver arreo entrecruzada pola propia confrontación dos dous modelos de sociedade vixentes no continente desde o asinamento dos acordos que fixan nel as respectivas zonas de influencia: o do capitalismo (e a democracia liberal) e o do socialismo (e a democracia popular). E isto porque os partidos comunistas manifestaranse ata os remates da década dos cincuenta e comezo da dos sesenta, con maior o menor énfase dependendo dos países e das diferentes conxunturas, como avanzados defensores do modelo socialista e das que entón se supuña constituían as súas indiscutibles conquistas económicas e sociais. De feito, ata moi avanzados os cincuenta non se van producir no seo dos partidos comunistas as primeiras reaccións indicativas dun rexeitamento, sequera larvado, do modelo soviético: os iniciais síntomas de cambio serán os posteriores ó esmagamento polos tanques soviéticos da revolución de Hungría do 1956 e, sobre todo, os que subseguen ó golpe que para moitos comunistas de Occidente supuxo o comezo do proceso da chamada *desestalinización*.

Un proceso que ten lugar a penas tres anos despois do pasamento de quen fora desde o seu ascenso ó poder na URSS un semideus para os seus concidadáns, abraiados ou aterrados polo seu poder omnímodo, e para unha boa parte do movemento comunista internacional: Joseph Vissarionovich Stalin.

Morto dunha apoplexía o 5 de marzo de 1953 e sucedido por Nikita Jruschov, este último pronunciará no XX Congreso do Partido Comunista da Unión Soviética, celebrado en febreiro de 1956, a conferencia celeberrima sobre o culto á personalidade. Por ela, escribe Leszek Kolakowski, na súa obra fundamental sobre *As principais correntes do marxismo*, souberon os delegados no Congreso do PCUS e soubo o mundo enteiro “que quen tiña sido o líder da humanidade progresista, a inspiración do mundo, o pai do pobo soviético, o mestre da ciencia e da cultura, o supremo xenio militar, e, ó mesmo tempo, o maior xenio da historia, era de feito un torturador paranoico, un asasino de masas e un ignorante militar que levará o Estado soviético ó bordo do desastre”. Como é lóxico, a desestalinización abriu unha fenda entre o movemento comunista en Occidente e o que entón comezará a chamarse de forma xeneralizada socialismo *real* —termo que servirá para designa-la realidade do modelo supostamente dexenerado dunha hipotética e posible sociedade socialista *auténtica*— que futuros acontecementos posteriores virían ensanchar ata os límites mesmos do insuperable: a represión armada polas tropas soviéticas da Primavera de Praga, en 1968, marcará, finalmente, un punto de ruptura neste proceso de distanciamento ó provoca-las primeiras reaccións públicas significativas no comunismo occidental contra o dirixismo do PCUS.

Praga significa, de feito, o comezo dunha dinámica de illamento dos países do leste e do modelo socialista que conducirá, dúas décadas despois, á caída do muro de Berlín, símbolo da final creba do modelo: nesa dinámica de illamento da URSS e os seus satélites desempeñará un papel fundamental a popularización, fóra das fronteiras da primeira, do fenómeno da disidencia interna, e a crítica radical ó comunismo que, como una versión anovada do fascismo, gañará terreo na opinión pública europea trala revolución francesa de maio do 68. Téñase en conta, polo que se refire ó primeiro dos fenómenos citados, que en 1970 Alexandr Solzhenitsin, unha das figuras máis sobresaíntes da disidencia soviética, e autor dunha obra narrativa marcada pola denuncia do stalinismo e das súas aterradoras consecuencias sobre o pobo ruso, vai obter o premio Nobel de literatura: para entón, o gran novelista de Rostov tiña escrita xa unha das súas obras máis famosas, *Un día na vida de Iván Denisóvich* (1962), obra que remataba con aquela arrepiante descrición do final da xornada de Shújov, un preso do *gulag*:

Durmíase Shújov plenamente satisfeito. Moitas cousas lle saíran ben no día: non o meteran no calabozo, non mandaran o equipo de Vivendas Socialistas, ó medio día gañou unhas gachas, o xefe pechou ben a porcentada, a parede levantouna Shújov con alegría, non o colleran coa folla no rexistro, pola noite gañou algo con César e comprou tabaco. E non se puxo enfermo, puido con el. Pasara un día sen desgusto ningún, case que ledó.

Xunto a popularización da disidencia, que a concesión do premio Nobel a Solzhenitsin elevou a cotas nunca antes coñecidas no mundo occidental, unha parte dos intelectuais mozos que o maio francés converte de súpeto en *gurús* do novo pensamento contribuíron tamén decisivamente, na súa obsesiva cruzada antimarxista, ó desprestixio do modelo soviético. Un daqueles mozos, Bernard Henry-Levy, escribiría un libro que gozou entón de moito público —*A barbarie con rostro humano*— que comezaba cunha frase que supuña toda unha declaración dos novos principios ideolóxicos que se querían defender: “Son fillo natural —dicía Henry-Levy— dunha parella diabólica, o fascismo e o stalinismo [...] Non coñezo outra revolución que poida servir de exemplo neste século, que esta da peste parda e do fascismo roxo”.

Entra entón, dentro da lóxica, que no contexto que definen as circunstancias apuntadas, a mediados da década dos setenta saltara ás primeiras páxinas da prensa un neoloxismo —o de *eurocomunismo*— que ía facer pronto fortuna e significa-lo último intento por “salva-los mobles”, se se me permite a expresión, dun movemento comunista xa entón en claro retroceso. Como Fernando Claudín, o grande analista do fenómeno, deixou escrito no seu libro *Eurocomunismo e socialismo*:

a intervención militar de Moscova [en Hungría e Checoslovaquia] achegou unha nova proba máis irrefutable ca ningunha outra anterior, de ata qué punto

o réxime edificado baixo Stalin e consolidado polos seus sucesores era incompatible co socialismo democrático, é dicir, co verdadeiro socialismo. Esta demostración colocou entre a espada e a parede os partidos comunistas de Europa Occidental...

Certamente, o eurocomunismo, contemporaneamente presentado polos seus protagonistas —sobre todo polos comunistas italianos, franceses e españois— como unha nova vía de acceso democrática a unha sociedade socialista, que non podía, por socialista, ser máis ca democrática, non foi en última instancia máis que resposta a ese emparedamento dunhas forzas políticas obrigadas polas circunstancias da historia a ter que elixir entre a súa tradicional lealdade á *patria soviética* e a súa necesidade de competir no mercado democrático despois de que o socialismo real entrara en aberto retroceso. En todo caso, sen embargo, a derrota final dos últimos vestixios do autoritarismo de tradición fascista no continente Europeo —as dictaduras española e portuguesa— a mediados dos setenta, o crecente proceso de unión económica e política de Europa, e a crise imparable dos países do mundo socialista —desprestixiados coma nunca desde o triunfo da Revolución do 17 no exterior e obrigados a facer fronte a gravísimas crises económicas e políticas no interior— ía dar ó cabo coa apertura dunha nova situación na que, por primeira vez en todo o século, a democracia parecía ser en Europa o único horizonte de futuro e o único modelo ó que aspirar.

5. A VICTORIA DO PRINCIPIO DEMOCRÁTICO: A CAÍDA DO MURO DE BERLÍN, O DOMINÓ DAS LIBERDADES NA CORTINA DE ACEIRO, E O RENACER DA EUROPA EN GUERRA

Como había recoñecer despois con humildade quen entón era presidente da República Francesa e un dos máis influentes líderes políticos na Europa do momento, o socialista François Mitterrand, case que ninguén crería en 1988 que en 1989 había derrubarse o muro de Berlín. Pero, contra todo prognóstico previsible, o proceso de crise do mundo europeo socialista será vertixinoso e imparable en canto a URSS afrouxa a súa presión sobre os países situados na área de influencia soviética. En marzo de 1985 Mijaíl Gorbachov, líder do que de contado ía coñecerse como *perestroika*, convértese en Secretario Xeral do PCUS e a penas transcorridos catro anos, en abril do 89, celébranse na gran república oriental as primeiras eleccións parcialmente en liberdade. Desde esa data, e nun prazo de non máis de medio ano, ponse en marcha un auténtico *dominó* de cambios de modelo económico e político, que vai facer desaparecer nun tempo *récord* a vella armazón das democracias populares situadas tras do que ata entón fora por algúns denominado en Occidente a *cortina de aceiro*: en xuño, os membros do sindicato Solidariedade vencen nas primeiras eleccións parcialmente libres celebradas en Polonia, e en agosto un intelectual católico, Tadeusz Mazowiecki, convértese en primeiro ministro do país; en outubro

Unha das causas da caída do muro de Berlín foi a apertura de fronteiras por parte de Hungría, que facía pouco que se convertera nunha democracia.

Erich Honecker perde o poder na República Democrática Alemana e o 9 de novembro ábrese o muro de Berlín; no mesmo mes, Todor Jivkov cae en Bulgaria, tras do cambio que fixera en outubro a Hungría deixar de ser unha democracia popular; en decembro Nicolás Ceaucescu é expulsado violentamente do poder en Romanía e no mesmo mes, terminando case o ano 89, o escritor disidente Vaclav Havel é eli-

xido presidente da República de Checoslovaquia. Aínda con tódalas dificultades do momento e por riba das moi diferentes situacións dos diversos países afectados polos cambios, o principio democrático semella abrirse paso pouco a pouco: certamente, nun contexto de gran complexidade vanse celebrando eleccións libres e vanse elixindo lexislativos e executivos democráticos que representan as respectivas

maiorías cidadás. O tránsito vai ir, claro, acompañado pola apertura duns sistemas económicos ata entón planificados, que terán que entrar a marchas forzadas no, para eles, difícilísimo camiño da economía de mercado, e polos intentos de modernización económica, social e tecnolóxica de sociedades que as ditaduras comunistas mantiveran nun atraso pavoroso.

Pero, en todo caso, non ían se-los problemas ligados á democratización, á modernización ou a apertura ó mercado das súas economías os máis graves que ía provocar na zona a caída do modelo socialista: e iso porque o proceso de liberación do antigo xugo dos partidos únicos e dos seus *luminosos* dirixentes traduciríase moi pronto nunha explosión de reivindicacións territoriais que, por momentos, pareceu colocar a Europa nos intrínsecos posteriores ó final da Gran Guerra do 14. Aínda que as consecuencias máis visibles desa explosión nacionalitaria afectarían o antigo imperio soviético, que ía ver cómo se independizaban territorios dun lado e doutro da antiga Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas (Estonia, Letonia, Lituania, Ucraína, Chechenia), as máis dramáticas foron, sen dúbida ningunha, as que supuxeron o desmembramento da antiga Iugoslavia, territorio no que se inicia en 1991 un devastador conflito armado que fará renacer todo aquilo que Europa parecía ter esquecido desde o final da Segunda Guerra Mundial: a propia guerra, en primeiro termo, pero tamén algunhas das súas máis tremen-

das lacras asociadas: o racismo, o nacionalismo xenófobo e violento, os campos de concentración, os desprazamentos masivos de poboación e os xenocidios.

Curiosamente, dese xeito, mentres Europa Occidental afondaba ano tras ano un proceso de unidade que a adopción da Acta Única Europea en 1985 pareceu facer xa irreversible, unha parte da antiga Europa socialista entraba nun camiño de atomización territorial que multiplicaba os mini-Estados e dificultaba o proceso de construción dunha verdadeira Europa unida, que se estendera desde o océano Atlántico ata os Urais. Por iso a historia da victoria, por ampliación do seu *espacio vital*, do principio democrático, que resultaba, certamente, paralela á que se viña producindo en todo o mundo, e que levou a alguén a popularizala tese da fin da propia historia, era tamén a da aparición dalgúns dos desafíos cos que tería de enfrentarse un novo século que era, nesta ocasión, tamén, novo milenio.

6. O SÉCULO XXI: ¿A FIN DA HISTORIA?

No verán de 1989 un entón descoñecido Francis Fukuyama, director adxunto da Oficina de Planificación Política do Departamento de Estado norteamericano, publicaba na revista *The National Interest* un longo artigo titulado “¿A fin da historia?”, que axiña ía transformarse nun texto de referencia indispensable no debate

político e intelectual provocado pola chegada ó poder de Gorbachov, a posterior caída do muro de Berlín e tódolos seus acontecementos asociados. Recorrendo á imaxe acuñada por Hegel, cando, tras identifica-la victoria de Napoleón sobre os prusianos na batalla de Xena (1806) co triunfo dos principios da Revolución francesa, proclamaba, na súa obra *A fenomenoloxía do espírito*, que a historia rematara en 1806, a tese de Fukuyama é que os acontecementos que se están a producir no mundo ó final da década dos oitenta marcan un triunfo do liberalismo e do pensamento liberal que supón tamén *a fin ha historia*:

O século XX ten visto o mundo desenvolvido sometido a un paroxismo de violencia ideolóxica, no cal o liberalismo loitaba contra os vestixios do absolutismo, logo do bolxevismo e do fascismo, e ó final, contra os do marxismo posto ó día, que ameazaba con conducir á apocalipse total da guerra nuclear. Pero o século que comezou cheo de confianza no triunfo irrefutable da democracia liberal occidental semella ter descrito un círculo e ter chegado case que de novo ó punto de partida: non a unha 'fin da ideoloxía' e a unha converxencia entre capitalismo e socialismo, como se predixera, senón a unha inquebrantable victoria do liberalismo económico e político.

Alén dos excesos, evidentes ó meu xuízo, da formulación de Fukuyama —pois o capitalismo actual dos países máis desenvolvidos é, efectiva e innegablemente, un sistema *mixto* influído de xeito determinante pola idea orixinariamente socialista da igualdade, de xeito tal que o triunfo da democracia liberal nin supuxo nos oitenta, nin supón dúas décadas despois, o triunfo das ideas do liberalismo

económico— serviu para chama-la atención —velaí o seu éxito inmediato— dun fenómeno dificilmente discutible: o da victoria, por desaparición dos opoñentes, do modelo de democracia representativa que, nado coas revolucións americana e francesa, fora impugnado ó longo do século por dous modelos alternativos finalmente fracasados: o do fascismo e o do comunismo. Un simple dato pode servir para confirmar esta evidencia: mentres en 1900 existían no planeta nove países democráticos con sufraxio universal masculino, no 2000 existen oitenta e oito Estados onde poden votar homes e mulleres e onde os cidadáns gozan de liberdades civís e políticas. Outro, ademais, vén confirma-la transcendencia do anterior desde o punto de vista da extensión *popular* da democracia: a comezos do século XX a democracia era o réxime político do vinte por cento dos países da comunidade internacional, nos cales vivía entón un dez por cento da poboación mundial; cen anos despois, os países democráticos son o corenta e seis por cento e a poboación que neles vive o corenta por cento da mundial.

Polo tanto, ¿a fin da historia? Non o parece, a pesar de todo. Ou polo menos, non máis ca cando Hegel o proclama en 1806, nun momento no que, de feito, os grandes principios da Revolución —a liberdade, a igualdade e a fraternidade—, é dicir, os da historia que entón se abría, a penas estaban a comeza-lo seu lento camiñar polos vieiros do planeta. Lonxe diso, penso

que a victoria, por máis que aínda parcial e cuantitativa e cualitativamente limitada, do paradigma democrático, establece posibilidades descoñecidas no pasado e novos retos, que son xa os do máis próximo futuro.

¿Posibilidades? Sen ningún xénero de dúbidas: a de loitarmos contra os desequilibrios internos e a pobreza en tódolos territorios nos que as institucións democráticas —máis ou menos estabilizadas, máis ou menos eficaces— conviven aínda con niveis escandalosos de desigualdade e inxustiza. E a de loitarmos igualmente, desde o punto de vista das relacións internacionais, contra os actuais desequilibrios norte-sur, que son tamén, aínda que non só, desequilibrios entre os Estados onde existen liberdades políticas e civís e aqueles nos que a ausencia parcial ou total dunhas ou doutras é o habitual. Hoxe, máis que nunca, sabemos que as solucións ós problemas do subdesenvolvemento e da miseria non dependen xa fundamentalmente das posibilidades do avance tecnolóxico, que convive coa presenza da idade media en moitas partes do planeta, senón da busca de novos equilibrios —internos e internacionais— que pasan decisivamente polo universo da política. Hoxe máis ca nunca quedou claro que só a democracia é a solución dos problemas políticos, pero tamén dos problemas económicos xeradores de atraso e de desigualdade social e cultural. A victoria do paradigma democrático é, ten que ser, xa que logo, a da afirmación de que só desde procesos política e econo-

micamente autocentrados é hoxe posible loitar contra as máis graves e escandalosas lacras do planeta: as do autoritarismo e a miseria.

¿Retos?: tódolos que acaban de subliñarse como posibilidades, pois cada unha delas enfronta o mundo a un reto moi difícil. Pero tamén os que son característicos das democracias avanzadas: o de loitar contra o nacionalismo xenófobo e identitario que renace en moitos Estados de Occidente, o de enfrontalos problemas de madurez da democracia (fundamentalmente o da corrupción e o da apatía democrática) e o de converte-la globalización nun dos aliados do progreso evitando que esta poida derivar nun adversario dun mundo máis equilibrado no económico, máis integrado no social e máis plural no cultural. Dese xeito, e se, como dicía ó principio destas páxinas, o século XVIII foi o da Ilustración e as revolucións liberais, o XIX o da consolidación do Estado como aparello de dominio e o XX o do pensamento que derivou da liberdade da vontade do individuo, podería dicirse que o XXI debера se-lo da liberdade da vontade dos pobos do planeta, que non deberían ter que estar xa condicionados dun xeito infranqueable polas súas orixes históricas á hora de tentar busca-lo seu camiño en dereitura á liberdade, á igualdade e á fraternidade. Trataríase, emporiso, de rachar xa de vez con aquel determinismo cego, e por cego indiscutiblemente inxusto, que tan certeiraamente describía Tocqueville, cando en *A democracia en América* escribía

que “ós pobos sempre lles afecta a súa orixe” e que “as circunstancias que acompañaron o seu nacemento e axudaron ó seu desenvolvemento inflúen sobre todo o resto da súa existencia”.

BIBLIOGRAFÍA CITADA

- Claudín, F., *Eurocomunismo y socialismo*, Madrid, Siglo XXI, 1977.
- Fukuyama, F., “¿El fin de la historia?”, en *Claves de Razón Práctica*, núm. 1 (abril de 1990).
- Hegel, G. W. F., *Lecciones sobre la filosofía de la historia Universal*, Madrid, Alianza Editorial, 1980.
- Henry-Levy, B., *La barbarie con rostro humano*, Barcelona, Monte Ávila, 1978.
- Kautsky, K., *Parlamentarismo y democracia*, Madrid, Editora Nacional, 1982.
- Kelsen, H., *Esencia y valor de la democracia*, Barcelona, Labor, 1934.
- Kolakowski, L., *Las principales corrientes del marxismo*. Vol. III: *La crisis*, Madrid, Alianza Editorial, 1983.
- Langer, W. L., *Enciclopedia de historia universal*, vols, IV e V, Madrid, Alianza Editorial, 1990.
- Marcuse, H., *El final de la utopía*, Barcelona, Ariel, 1981.
- Marx, K., e F. Engels, *Manifiesto Comunista*, en K. Marx, e F. Engels, *Obras escogidas*, II vols., Madrid, Akal, 1975.
- Mayer, A. J., *La persistencia del antiguo régimen*, Madrid, Alianza Editorial, 1984.
- Nisbet, A., *Conservadurismo*, Madrid, Alianza Editorial, 1995.
- Tocqueville, A. de, *La democracia en América*, II vols., Madrid, Aguilar, 1989.
- Soljenitsin, A., *Un día en la vida de Iván Denisóvich*, Barcelona, Plaza y Janés, 1979.
- Uliánov, V. I. (Lenin), *El Estado y la revolución*, Madrid, Ayuso, 1975.
- *Contra el revisionismo. La revolución proletaria y el renegado Kautsky*, Madrid, Fundamentos, 1975.

